

Emre Dölen'in "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim Konusunda Bir Kitap Üzerine Eleştiri ve Düşünceler"ine Cevap

İnan KALAYCIOĞULLARI

Emre Dölen'in *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* dergisinde "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim Konusunda Bir Kitap Üzerine Eleştiri ve Düşünceler"¹ başlığıyla yayımladığı yazıya cevap olarak aşağıda okuyacağınız satırların muhatabı sadece kendisi değil onun yalanlar, yanlışlar ve yutturmacalarla dolu "kitap eleştirisi"ni okuyup yanlış bazı fikirlere kapılanlardır.

Öncelikle bu yazıdan nasıl haberdar olduğumdan kısaca bahsetmeliyim.

Sayın Dölen, 19 Ocak 2021 tarihinde kişisel e-posta adresinden, henüz dergi yayımlanmadan bir gün önce, Salı akşamı 23.17'de, "eleştiri yazısı"ni e-posta başlığı ve mesaj kısmı tamamen boş şekilde inankalayci@gmail.com adresime gönderdi. Üstelik çevrimiçi yayın tarihi 03.07.2019 olan yani yaklaşık iki yıl önce kalem almış olduğu bir "eleştiri yazısı"ni ekleyerek ve benim dışımda Remzi Demir ve Ayten Koç Aydın'a da aynı e-postayı ileterek²...

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı.

- 1 Emre Dölen, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim Konusunda Bir Kitap Üzerine Eleştiri ve Düşünceler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 22/1, 2021, s. 205-213.
- 2 Sayın Dölen, göndermiş olduğu e-postada yer alan iki dosyanın -herhalde- kolaylıkla anlaşılması için ilkinin başlığına "İNAN KALAYCIOĞULLARI İKİTAP ELEŞTİRİSİ" diğerinkine de "KİMYA TARİHİ KONUSUNDA BİR KİTAP" yazarak tarafımıza göndermiştir. Birinci dosyanın adlandırılmasındaki uygulama ve de hata Sayın Dölen'e aittir.

Sayın Dölen, “eleştiri yazısı”nda Remzi Demir’in danışmanlığında hazırladığım ve sonra kitap olarak yayımlanan doktora tezim ile “Türkçe Bilim Tarihi Literatürüne Genel Bir Bakış-I Temel ve Uygulamalı Bilimler” başlıklı -Demir ile birlikte kaleme aldığımız- makaleye yönelik bazı “eleştiri”lerini dile getirmiştir. Sayın Dölen’in “Eleştiri ve Düşünceleri”ne geçmeden önce şunu belirtmem gerekiyor: Sayın Dölen, eğer bu yazıyı tek başına kaleme aldıysa, “58 yılını ilgili alanda geçirdiğini” söyleyen bir “araştırmacıya” yakışmayacak hatalar yapmaktadır. Ama, bu metni ortak bir çalışma sonucu hazırladıysa, iş birliği yaptığı kişi ya da kişileri -bizce- daha dikkatli seçmelidir.

Bu bilgiyi ve ‘yorum’ içeren dileğimizi paylaştıktan sonra “eleştiriler”e geçebiliriz - öncelikle de Demir’le birlikte kaleme aldığımız ve *Kebikeç*’te yayımlanan çalışmaya yönelik olana. Sayın Dölen,

“Kebikeç dergisinde yayımlanan bu makale, yazarların kimya konusunda yapılmış eski ve yeni yayınların birçoğundan haberdar olmadıklarını göstermektedir. Oysa, Türkiye’de kimya tarihi konusunda 1923 – 2002 yılları arasında yayımlanmış olan *makale* ve kitapları derleyen bir bibliyografyada 750 künye bulunmaktadır.”

demiş ve kimya tarihi alanında kendisinin hazırladığı bir çalışmaya atıf vermiştir. Sayın Dölen’in bu satırlarından “eleştirdiği” makaleyi okumadığı görülmektedir. Çünkü çalışmamızın daha ilk sayfasının ikinci paragrafında,

“Bu çalışmanın maksadı, 23 Nisan 1923’ten bu yana ülkemizde yayımlanan *bilim tarihi ile alakalı telif ve tercüme kitapların bir dökümünü yapmak* ve ortaya çıkan birikimi ana çizgileriyle değerlendirmektir.”

ve yine aynı sayfanın dördüncü paragrafında ise,

“*Monografi, makale, hatırat, transliterasyon ve sadeleştirme* türünden daha spesifik çalışmalar, buraya dahil edilmemiştir; çünkü öncelikle *araştırmacıların ve öğrencilerin ilk planda yararlanmak isteyecekleri* genel bilim tarihi ile matematik tarihi, fizik tarihi, sosyoloji tarihi, psikoloji tarihi gibi özel bilim tarihlerine ilişkin birikimi göstermenin daha yararlı olacağı düşünülmüştür.”

denilerek makalenin amacı ve kapsamı, olabildiğince açık biçimde, gözler önüne serilmiştir. Bu arada yeri gelmişken belirtelim, beşerî bilimlerin tarihiyle ilgili tercüme ve telif kitapların listesini içeren ikinci kısım yakında okurlarla buluşacaktır.

Gelelim kitabıma yönelik “eleştiriler”e. Sayın Dölen’in *Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Bilim*’e yönelik “eleştiriler”i arasında belki de kendisinin gerçeğe en yaklaştığı şu ‘tespit’ tir:

"Bu kitap, içinde herhangi bir biçimde belirtilmemiş olmakla birlikte, yazarın Prof. Dr. Remzi Demir'in danışmanlığında hazırlayıp 2009 yılında sunduğu doktora tezinin on bir yıl sonra hiçbir değişiklik yapılmadan aynen basılmış biçimidir..."

Tezimizi on bir yıl sonra yayımlamamızın nedeni, kitabın girişinde de belirtildiği üzere "alanında ilk olan bu çalışmanın" daha fazla kişiye ulaşmasını, üstelik ilk hazırlandığı biçimiyle sağlamak olmuştur.³ Tezin içinde barındırdığı fikirler güncelliğini koruduğu ve hatta 2009 yılında somut bilgiler/belgeler üzerinden dikkat çekmeye çalıştığımız bazı konularda - temel bilimlere yatırım yapılmamasının nelere yol açacağı, siyasi ve iktisadi koşulların bilimsel çalışmalar üzerindeki etkisi, bilim dallarında kurumsallaşmanın önemi, aynı bilim dalında çalışan meslektaşlar arasında devam eden kısır çekişmelerin bilimsel çalışmaları nasıl engelleyeceği, evrim karşıtlığının nereye varabileceği vb.- devam eden tartışmalar, çalışmanın kitap olarak daha fazla sayıda okurla buluşması için bizi motive etmiştir. Bununla birlikte şunu da söylememiz gerekir ki, kitabın her iki cildinin arka kapağında yer alan tanıtım yazısında "... temel bilimlerin, 1923-2010 yılları arasındaki tarihine ışık tutarak..." ibaresi de yer almaktadır. Kısacası, kitabın içinde ayrıca belirtilmiş olmasa da kitabı eline alan okuyucunun ilk anda arka kapaklardaki tanıtım yazılarından anlayacağı ve kitabı biraz karıştırdığı takdirde çalışmanın muhtelif bilim dallarını ele alırken kapsadığı zaman aralığını fark ettiğinde göreceği üzere, bu çalışma açıkça duyurduğu bir zaman aralığını inceleme konusu yapmaktadır.

Yukarıda yer verdiğimiz tespitiyle ne kadar "dikkatli" bir araştırmacı olduğunu ve hatta aşağıda paylaşıcağımız bazı "eleştiri"lerinden hareketle de kitabı ne kadar iyi "incelediğini" bizlere gösteren Sayın Dölen'in yazısında belirttiği diğer hususlara değinmeden önce, kitabımızın Giriş'inde yer alan bazı pasajları paylaşacak, bu suretle de bazı "eleştiriler" in temelsizliğini bu uzun alıntı sayesinde cevaplayacağız⁴:

"... Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Bilimi değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışmada, söz konusu dış ve iç ölçütler ulaşılabilecek kaynakların yeterliliği ölçüsünde birlikte göz önünde bulundurulmaya çalışılmış ve bu doğrultuda, matematik, fizik, astronomi, kimya ve doğa bilimleri (jeoloji, botanik ve zooloji) alanlarında verilen eğitim ve yürütülen araştırmaların geçirmiş olduğu temel aşamalar, bilimsel gelişmeleri olumlu ya da olumsuz

3 Tezimizin kitaba dönüşme süreci aslında daha önce tamamlanabilirdi. Atatürk Kültür Merkezi, 18.06.2019 tarihli ve 27735948-824.00-E.328 sayılı yazısı ile basma kararını tarafıma bildirmiş, bir yıl sonra "ekonomik koşullar" nedeniyle basımının 2021 ya da takip eden yıllarda gerçekleşebileceğini belirtmiştir.

4 İnan Kalaycıoğulları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Bilim - I*, Muhayyel Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 7-13.

yönde etkileyen siyasi ve iktisadi olaylar, çağdaş bilimlerin yerleşmesini ve yeşermesini sağlayan bilginlerimizin alanlarına yapmış oldukları katkılar ve yaşam öyküleri, araştırma ve dolayısıyla bilimin üretilmesini ve yayılmasını sağlayan üniversitelerin ve TÜBİTAK, ÇNAEM ve MTA gibi bilimsel araştırma kurumlarının bilim ve toplum hayatımızdaki yerleri de göz önünde bulundurulurak ele alınmıştır.

Bu yaklaşıma uygun bir biçimde yürütülen araştırma ile de 86 yıllık süreçte Türkiye’de bilim adına neler yapılmak istenip bunların ne kadarının gerçekleştirildiği, ortaya konulan hedefler ile sonuçların uyuşup uyuşmadığı ve izlenen yöntem/yöntemlerin etkili ve verimli olup olmadığı değerlendirilmiştir. Böylece, bir aydınlanma projesi olan ve bu projenin temelini aklı ve bilimi olarak köklü dönüşümleri başlatan Cumhuriyet Dönemi’nin bilginlerinin bilimsel eğitim ve araştırmada ne ölçüde başarılı olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öte yandan bu veriler ışığında Türkiye’nin, bundan sonraki yıllar için belirleyeceği bilim politikasında temel unsurların neler olması gerektiği üzerine de bir değerlendirme yapılmış ve bunlardan yararlanarak ülkenin bilim geleceği hakkında birtakım öngörülerde bulunulmuştur.

Uluslararası çevrelerde bir ülkenin bilimsel düzeyini ortaya koymak için kullanılan bazı sayısal ölçütler vardır. Bunlar arasında araştırma sayısı ve kalitesi, araştırmacı sayısı ve yetişme derecesi, o alanda çalışan kuruluş sayısı, araştırma geliştirme (AR-GE) harcamalarının gayri safi yurt içi hâsılaya (GSYİH) oranı sayılabilir. Bir araştırmacının değerlendirilmesinde mevcut en iyi ölçüt -sınırlayıcı faktörleri de göz önünde bulundurarak- o araştırmacının kaç defa başka araştırmalarda anıldığını tespit etmektir. Çalışmamızda ilgili bilim için hazırlanan ve bu tür tespitleri konu edinen yayınlar da yer almıştır.

Çalışmamızda sayısal kriterler aracılığıyla hazırlanan sayısal dökümlerle birlikte, bilim hayatımızı anlamada bize fazlasıyla aracılık edeceğini düşündüğümüz -kaynakların elverdiği ölçüde- öznel görüşler, anılar ve bilim adamlarının yaşamlarını anlatan otobiyografiler ve biyografileri de kullandık... Bu kitaplar, sadece konu edindikleri kişilerin bilimsel kimliklerine, çalışmalarına ve bilim dallarının yerleşmesine ve yayılmasına yönelik katkılarına değinmemekte, ayrıca, bilim toplulukları ve çalıştıkları kurumlar üzerine gözlemlerine, yaşadıkları döneme damgasını vuran siyasi ve sosyal olaylara ilişkin görüşlerine de yer vermektedir.

Alanında ilk olan bu çalışmanın, Cumhuriyet Dönemi bilim hayatını sorgulama ve anlamlandırma etkinlikleri için yararlı olacağı umut edilmektedir. Bununla birlikte, dönemi bütünüyle kavrayabilmek için Beşeri Bilimler, mühendislik ve tıp alanlarındaki çalışmaların tarihinin de konu edinilerek -örneğin bu çalışmanın yöntemi doğrultusunda- hazırlanması ve sonuçta, bütün bu çalışmaların birlikte ele alınarak ulaşılan/varılan noktanın gerçeğe uygun bir fotoğrafının ortaya konması gerekir. Öte yandan, olası bütün eksikliklerine rağmen bu çalışmanın birçok bakımdan yararlı olacağı düşünülebilir...

Cumhuriyet Dönemi'nde yürütülen bilimsel etkinlikleri, ancak belli dönemlere ve konu alanlarına göre ele alan -yukarıda bir kısmına yer verdiğimiz- çalışmalar dışında, Türk Bilim Hayatı'nın genel bir manzarasını ortaya koymayı amaçlayan kitaplar henüz yazılmamıştır. Dolayısıyla araştırmamız bu alandaki eksikliği bir nebze de olsa giderebilmek amacıyla yapılmıştır..."

Kitabımızı hazırlarken nasıl bir yol izlediğimiz, incelediğimiz dönemi nasıl ele aldığımız, hangi ölçütlerden yararlanarak bilim insanlarının yaşamlarını, çalışmalarını ve diğer faaliyetlerini değerlendirdiğimiz başta olmak üzere Sayın Dölen'in de ele aldığı birçok meseledeki bakış açımız kitaptan alıntıladığımız yukarıdaki satırlarda açıkça belirtilmiştir.

Bilimlerin kitapta veriliş bağlamı konusundaki dayanağımızı istese kolaylıkla görebilecek olan Sayın Dölen, aşağıda göstereceğimiz diğer bazı hususlarda olduğu gibi burada da çarpıtmayı daha uygun bulmuş ve bu husustaki "eleştirisi"ni s. 206'da dile getirmiştir. Çalışmamızda ağırlıklı olarak Cumhuriyet Dönemindeki bilim hayatı çeşitli yönleriyle ele alınmakla birlikte eserimiz okunduğunda görülmektedir ki her ilgili bilim dalının tarihçesinde XIX. yüzyılın ortalarına kadar gidilmekte ve söz konusu bilimlerdeki gelişim bu tarihten itibaren anlatılmakta ve değerlendirilmektedir. Dolayısıyla o dönemde geçerli olan yaklaşım çerçevesinde bir anlatım tarzı uygun bulunmuş ve tarihsel akış buna uygun olarak okurla paylaşılmıştır.

Sayın Dölen s. 207'de "Kitapta ne amaca hizmet ettiği hiç sorgulanmadan bilim insanlarının değerlendirilmeleri sürekli olarak "Citation Index" ve uzantıları kapsamında yapılmaktadır." derken yine kolay yoldan "eleştirmeyi" uygun bulmuş ve atıf sayılarının sürekli olarak verildiği ve sadece bu ölçütün kullanıldığını ima etmiştir. Düşüncesine meşruluk kazandırmak adına da uzun bir paragraf boyunca atıf indeksleri üzerine fikirlerini okurlarla paylaşmıştır. Öncelikle bir kez daha hatırlatalım ki, Giriş'te belirttiğimiz üzere sayısal ölçütler arasında atıflar üzerinden birtakım bilgileri paylaşan yayınları da bazı bölümlerin sonuçlarında kullandık ama bunu Sayın Dölen'in iddia ettiği gibi sürekli ve tek ölçüt olarak yapmadık. Örneğin ilk bölüme bakıldığında, "Matematik" bölümünün sonuç kısmında, başta Erdal İnönü'nün konuyla ilgili çalışması olmak üzere atıfları değil de yıllar içerisindeki yayın sayılarını veren ve böylece matematiğin hangi alanlarına zaman içerisinde yönelindiğini gösteren eserlerden yararlandık.

Sayın Dölen'in bir diğer "eleştirisi" tarihsel verileri ortaya koyarken bunlar üzerine hiçbir yorum yapmamamız üzerinedir. Bu konuda kimya alanından iki örnek veren Sayın Dölen'in örneklerinden ilki her biri birer kimyacı olan Bahattin Baysal, Mehmet Doğan ve Oğuz Okay'ın "kimya alanındaki araştırma ve araştırmacılarının değerlendirilmesine ilişkin" yazılarıdır.⁵ Bu konuda üç ismin düşüncelerinin "özet-

5 Dölen, *a. g. m.*, s. 210.

lenmesindeki” amaç, farklı düşüncelere sahip alanında uzman kişilerin yaklaşımlarını bir arada vererek, kimya alanında atıf indeksleri ve h-indeksi üzerine tartışmalar olduğunu hatta başka modellerin de önerildiğini göstermek⁶ ve okuyucuları bilgilendirirken düşündürmektedir. Dolayısıyla her tartışmalı hususta belli bir görüşün üstün geldiğini savunmak yerine bu hususların bazılarında ortaya atılan farklı fikirleri bir arada sunma tercihimiz, yorum yapma çekincemizin sonucu değil bu hususlarda bakiş açılarının zenginliğini göstermeyi daha uygun bulmuş olmamızın ifadesidir.

İkinci örnek ise, Sayın Dölen’in ifadesiyle “Türkiye’de çalışmış yabancılar arasında kuşkusuz en tartışmalı olanı Fritz Arndt’tır”.⁷ Çalışmamızda görüleceği üzere bilim insanları ve kurumlar üzerine yönelik yeri geldikçe -kaynakların elverdiği ölçüde- farklı düşünceler de verilmekte ve bunların bazılarında -hepsinde değil⁸- takdir okuyuculara bırakılmaktadır. Arndt’ın tanıtıldığı kısımda çalışmaları ve katkıları ele alındıktan sonra Türkiye’deki faaliyetleri üzerine farklı görüşler -ki bu hususta Sayın Dölen’in de görüşüne başvurulmuştur- verilmiştir. Böylece olabildiğince nesnel bir biçimde konunun anlaşılması amaçlanmıştır. Çalışmamızda farklı görüşlere yer verirken, Sayın Dölen’in makalemiz ve kitabımız hakkında çarpıtmalar yapmasına, yanlış bilgiler vermesine benzer bir tavır takınıp olanı olduğundan farklı bir biçimde anlatmak etik açıdan uygun gördüğümüz bir davranış biçimi olmadığı için böyle bir yöntemi tercih etmedik. Kısaca bazen susmak ve tarafsız bir biçimde olayın iki tarafına da söz hakkı vermek gerekir ve bu da yeterlidir.

Kaynak kullanımına yönelik “eleştiri”lerin bir kısmına ilişkin olarak öncelikle şunu belirtmeliyiz:

Kitabımızda kullanılan basılı kaynak sayısı 202 (kitap ve makale), internet kaynağı ise 24’tür. Tezin hazırlandığı sırada ulaşılan ve yalnızca bilimsel açıdan güvenilir bulunan kaynaklar çalışmaya dahil edilmiştir. Dolayısıyla -aşağıda da yeri geldikçe göstereceğimiz üzere- Sayın Dölen’in en önemli eleştirilerinden biri olan “tezin yapılışı sırasında mevcut olan birçok kaynağa ulaşılmaması” eleştirisi havada kalmaktadır. Şöyle ki, her bölüm yazılırken alanının uzmanı olan ve yazdıklarında ağırlıklı olarak belgelere dayanan kişilerin çalışmalarına yer verilmiş ve ilgili bölümlerde bunlardan yararlanılmıştır. Söz konusu araştırmacıların yayınları, tezin ana argümanlarını desteklemede ve geliştirmede yeterli olduğundan çalışmanın çerçevesi bu kaynaklarla oluşturulmuştur.⁹ Kaldı ki, Sayın Dölen’in eksikliğini

6 Mehmet Doğan, örneğin farklı bir model olarak d-faktörünü önermiştir. Bkz., Kalaycıoğulları, Cilt II, s. 77.

7 Dölen, *a. g. m.*, s. 212.

8 Her bölümün sonucunda ve genel sonuçta, birçok noktada yorum yapıldığı gerekli görülen yerlerde yorum yapılmış, gerek duyulmayan yerlerde ise takdir okuyucuya bırakılmıştır.

9 Bkz., İnan Kalaycıoğulları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Bilim – II*, Muhayyel Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 265-278.

belirttiği yayınlara bakıldığında ağırlıklı olarak kendi yayınlarını öne çıkarmaya çalıştığı görülmektedir. Sayın Dölen "Eleştiri Yazısı"nda yirmi dört dipnot kaleme almış, bunların dokuzunda (4, 5, 7, 8, 15, 16, 19, 22 ve 24 numaralı dipnotlarda) kendi çalışmalarının ağırlıklı olduğu bazı eserlere dikkat çekmiştir, dört dipnotta ise kişisel tanıklıklarının yanı sıra kendisinden övgüyle bahsettiği satırlar kaleme almıştır.¹⁰ Ama belirtilmelidir ki bu yayınların yer almaması tezin/kitabın çehresini büyük ölçüde değiştirecek bir eksiklik olarak karşımıza çıkmamaktadır. Üstelik Sayın Dölen'in konuyla ilgili bazı kaynakları da zaten çalışmada kullanılmıştır.

Sayın Dölen, "Türkiye'de Cumhuriyet döneminde temel bilimlerin gelişimini Türkiye'de üniversite kavramının gelişimi ile paralel olarak ele almak gerekir." diyerek başlattığı ve bir sayfayı aşacak şekilde paylaştığı düşünceler üzerine yazmak bu çalışmanın boyutlarını artıracığından sadece şuna dikkat çekilecektir:

"Birçok bilgi için birincil kaynaklardan çok ikincil kaynaklara başvurduğumuz" iddia eden Sayın Dölen, Yüksek Ziraat Enstitüsü'ndeki bilimsel araştırmalar üzerine kaynak olarak kendisinin bir makalesini yeterli ve tek birincil kaynak olarak önerirken ilginç bir biçimde aynı dönemde Cemalettin Yaşar Çiftçi tarafından hazırlanan ve oldukça hacimli olan *Kuruluşunun 75. Yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü (1933-1948)*¹¹ başlıklı kitabı ve daha da önemlisi yine aynı yazar ile Hasan Çiftçi tarafından kaleme alınan *Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde Yapılan Doktora ve Doçentlik Çalışmaları İle Özetleri (30 Ekim 1933-30 Haziran 1948)*¹² başlıklı bir diğer kapsamlı eseri görmezden gelmiştir.

Sayın Dölen'in "Eğer Sevtap Kadioğlu'nun kitabı olmasaydı yazar doktora tezini nasıl hazırlayacaktı?" sorusunu cevaplamaya geçmeden önce Kadioğlu'nun kitabının sunuş ve önsözünde yer alan bazı pasajları okurlarla paylaşacağız:

İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900-1946) başlıklı kitabın sunuş yazısında Ekmeleddin İhsanoğlu¹³,

"... Bu çalışmanın hedefi her bilim dalının dahili (internal) tarihini incelemek olmayıp, fizik, kimya, matematik v.b. bilim dallarının tarihini yazacak araştırmacılara zemin hazırlamak olmuştur. Bu çalışmanın bilim tarihçile-

10 "2-5 Ekim 2013 tarihleri arasında Fransa'nın La Rochelle kentinde yapılan "32th Meeting of Dyes in History and Archaeology"de Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde bu konuda yapılmış olan araştırmaları anlatan "Scientific Researches on Natural Dyes in Turkey, in the Period of 1930 - 1950" [Türkiye'de 1930 - 1950 döneminde doğal boyaraddeler üzerine yapılan bilimsel araştırmalar] başlıklı ve çok büyük bir ilgiyle karşılanan bir sözlü bildiri sunmuştum." Bkz. Dölen, *a. g. m.*, s. 209, 9. dipnot.

11 Cemalettin Yaşar Çiftçi, *Kuruluşunun 75. Yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü (1933-1948)*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No: 1496, Ankara 2008.

12 Cemalettin Yaşar Çiftçi, Hasan Çiftçi, *Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde Yapılan Doktora ve Doçentlik Çalışmaları İle Özetleri (30 Ekim 1933-30 Haziran 1948)*, Ankara 2009.

13 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Sunuş", içinde Sevtap İshakoğlu-Kadioğlu, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900-1946)*, İstanbul 1998. Kitapta "Sunuş" için sayfa numarası belirlenmemiştir.

rine sağladığı mühim bir hizmet de 1900-1946 yılları arasında İ. Ü. Fen Fakültesi'nde görev yapmış öğretim üyelerinin biyografi ve bibliyografyalarının biraraya toplamış olmasıdır”

“...Her bilim dalının tarihinin konunun uzmanları tarafından daha detaylı ve meslekî olarak incelenmesi bu bilim dallarının o dönemdeki gelişme seviyesini daha doğru olarak ortaya koyabilecektir. Elinizdeki bu çalışma, ileride bu konu üzerinde yapılacak ayrıntılı etüdlere bir başlangıç teşkil etmektedir.”

diyerek çalışmanın önemini ortaya koyarken Kadioğlu da yazmış olduğu Önsöz'de, ele aldığı dönemde İstanbul Üniversitesi'nde çalışan hocaların özlük dosyalarından yararlandığını şu şekilde ifade etmiştir:¹⁴

“... 1933 Üniversite Reformu'ndan önce ve sonra hizmet vermiş Türk hocalar ile düzenlemeler ve 1933 reformu sırasında yabancı ülkelerden getirilen öğretim üyelerinin biyografilerine yer verilmiştir. Bu biyografilerin hazırlanmasında büyük ölçüde İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Personel Dairesi'nde bulunan Zat İşleri dosyalarından faydalanılmıştır. Ayrıca bu hocalarla ilgili tesbit edilebilen basılı kaynaklara da başvurulmuştur. Bu bölümde öğretim üyelerinin 1933-1946 yılları arasındaki faaliyetleri ağırlıklı olarak incelenmiş ve daha çok bu dönemdeki yayınlarına yer verilmiştir.”

Kadioğlu'nun kitabından neden yararlandığımızı ve bazı konularda neden öncelikli olarak ona başvurduğumuzu gerek İhsanoğlu gerek Kadioğlu açıkça belirtmektedir. İstanbul Üniversitesi'nde görev alan Türk ve yabancı akademisyenlerin özlük dosyalarını inceleyerek yani arşive girerek birçok ismin yaşamı hakkında bilgi edinmek için birincil kaynaklara başvuran Kadioğlu'nun çalışması doğal olarak kullanılması gereken bir kaynaktır. Özlük dosyalarına erişmenin bir araştırmacı için hele de o kurumda çalışmayan bir araştırmacı için ne gibi güçlükleri barındırdığını uzun yıllar üniversitede görev alan Sayın Dölen de eminim ki bilmektedir ve özlük dosyalarına ulaşmanın sahaflardan efemera toplamakla aynı şey olmadığını da farkındadır.¹⁵ Kısacası Kadioğlu'nun çalışması İstanbul Üniversitesi'nde çalışan akademisyenlerin biyografilerinin oluşturulmasında ve kurumun tarihinin yazılmasında -belgelere dayandığından- zaman zaman birincil kaynak olarak kullanılmış ama çalışmamızın kaynak kullanımı söz konusu çalışmayla da sınırlı kalmamıştır. Kitabı okuyan bir kişi bunu kolaylıkla görebilir. Ayrıca burada Sayın

14 Sevtap İshakoğlu-Kadioğlu, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900-1946)*, İstanbul 1998. Kitapta “Önsöz” için de sayfa numarası belirlenmemiştir.

15 Bu noktada bir anımı -bunda Sayın Dölen'in “eleştiri” yazısında sıklıkla kendi anılarına başvurmasının da etken olduğunu belirteyim- paylaşmak istiyorum: Öğretim üyesi olarak 2010 yılında Nusret Hızır'ı anmak amacıyla düzenlenmiş bir etkinlikte yapacağım bir sunum için kullanmak üzere Hızır'ın özlük dosyasına ulaşabilmek için kendi fakültemin ilgili birimine başvurduğumda, en az bir hafta süren bekleyişten sonra izin alabilmiş ve dosyayı da çok rahat olmayan bir ortamda, bir idari görevlinin yanında, dosyanın görüntüsünü almama izin verilmeden, belgeleri incelemeye çalışmışım.

Dölen'in "Matematik" bölümüne ilişkin verdiği isimlerden yola çıkarak hem bir karşılaştırma yapabiliriz hem de bir paragrafta ne kadar hata yaptığını gösterebiliriz. Öncelikle paragrafın tamamına yer verelim:¹⁶

"Kitapta, bilim alanları incelenirken bu alanlara ilişkin olarak nasıl seçildiği belli olmayan ve bir bölümü de mülteci Alman profesörlerden oluşan az sayıda bilim insanının uzun biyografilerine yer verilmiştir. Ancak, bunların çoğunluğunun ya anılarını yazmış ya da haklarında kitap yazılmış kişiler oldukları görülmektedir. Örneğin matematik alanında Richard Edler von Mises (7 sayfa), William Prager (5 sayfa), Hilda Geiringer (3 sayfa), Kerim Erim (5 sayfa) Cahit Arf (8 sayfa) ve Gündüz İkedâ (7 sayfa) ele alınmıştır. Kısa süre Türkiye'de kalan ve pek fazla kalıcı bir etki yaratmayan ilk üç Alman mülteciyi ve sonradan Türkiye'ye gelen Gündüz İkedâ'yı bir kenara bırakırsak yüz yıllık Cumhuriyet dönemini sadece Kerim Erim ile Cahit Arf mı temsil etmektedir?"

Kitabımızda bilim insanlarının nasıl seçildiği yukarıda da alıntılıdığımız "Giriş"te belirtilmiştir. Bir kez daha açacak olursak, Cumhuriyet Dönemi'ndeki bilimsel etkinlikleri anlamaya ve anlamlandırmaya çalışırken Osmanlı'nın son döneminden başlayarak Cumhuriyet'in özellikle ilk kuşağına ve bazen de ikinci kuşağına -bazı istisnalar ile birlikte- ağırlık verilmiş ve özellikle bu bilim insanlarının kendi alanlarındaki eğitim ve araştırma faaliyetlerine katkıları, çalışmaları, yetiştirdikleri öğrenciler ve alanlarında "ilk" olma gibi özellikleri hasebiyle yaşam öykülerinin yanı sıra birçok toplumsal, siyasal, iktisadi ve kurumsal gelişmeler eş zamanlı olarak ele alınmıştır. Çalışmamızın ana argümanlarından biri olan "Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni bir Bilim Cumhuriyeti olarak kurduğunun" daha iyi anlaşılabilmesi için de çalışmamızda karşılaştırma ağırlıklı olarak XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasında yapılmıştır. Çalışmada, 86 yıllık süreçte neleri başarıp neleri başaramadığımızı anlamada alanlarında kurucu isimler başta olmak üzere Üniversite Reformu sırasında ülkemize gelen yabancı akademisyenler ile Ankara Üniversitesi'nin yabancı akademisyenlerine de yer verilmiştir.

Sayın Dölen'in örneklendirme yaparken pek isabetli davranmadığının bir diğer kanıtı şu ifadesidir: "Ancak, bunların çoğunluğunun ya anılarını yazmış ya da haklarında kitap yazılmış kişiler oldukları görülmektedir. Örneğin matematik alanında Richard Edler von Mises (7 sayfa), William Prager (5 sayfa), Hilda Geiringer (3 sayfa), Kerim Erim (5 sayfa) Cahit Arf (8 sayfa) ve Gündüz İkedâ (7 sayfa) ele alınmıştır."

Sayın Dölen'in yukarıda isimlerini sıraladığı 6 bilim insanından, iddia ettiğinin aksine, sadece Cahit Arf ve Kerim Erim üzerine kitap yazıldığı ve bu kitapların da çalışmamızda kullanıldığı¹⁷, kitaba bakıldığında kolaylıkla görülecektir.

16 Dölen, *a. g. m.*, s. 207.

17 Çalışmanın kaleme alınması esnasında bu kitapların yanı sıra başka çalışmalar da elbette kullanılmıştır.

Sayın Dölen'in Kadioğlu'nun çalışmasından yola çıkarak sorduğu soruya bir kez daha dönecek olursak, Kadioğlu'nun kitabında Richard Edler von Mises'in yaşam öyküsü toplam 6 satırda verilmiş, bu satırların sonuna bir de yayını eklenmiştir. William Prager'ın yaşam öyküsü 18 satırda ele alınmış, bunun ardına 7 yayını da eklenmiştir. Hilda Geiringer ayrı bir bölümde ele alınmamıştır. Kerim Erim'in yaşam öyküsü ve yayınları yaklaşık 2,5 sayfada ele alınmıştır. Cahit Arf'ın ise 3 sayfada yaşam öyküsü ve yayınları verilmiştir.¹⁸ Bir kez daha tekrarlayalım, bir tarihçi için özlük dosyaları da diğer belgeler gibi birincil kaynaktır ve bu tür belgelerin yer aldığı çalışmalar tarih araştırmalarında muhakkak kullanılır. Biz de çalışmamızda Kadioğlu'nun belgelere dayanarak paylaştığı bilgileri kullandık ama yukarıda verdiğimiz karşılaştırmadan da anlaşılacağı üzere başka birincil kaynaklardan da yararlanarak söz konusu bölümleri yazdık.

“Kısa süre Türkiye’de kalan ve pek fazla kalıcı bir etki yaratmayan ilk üç Alman mülteciyi ve sonradan Türkiye’ye gelen Gündüz İkedü’yü bir kenara bırakırsak yüz yıllık Cumhuriyet dönemini sadece Kerim Erim ile Cahit Arf mı temsil etmektedir?” eleştirisini de yanıtlayalım.

Öncelikle Sayın Dölen'in belirttiği gibi “yüz yıllık Cumhuriyet döneminde” değil 86 yıllık süreçten bahsediyoruz.¹⁹ Sayın Dölen'in haklı olarak “eleştiri” yazısının başında dikkat çektiği dönemi burada genişletmesinin ve kendisiyle gelişmesinin bir anlamı yoktur. Her bilim dalının tarihinde yer verilen bilim insanlarının neye göre seçildiği açıkça belirtilmişken, üstelik her matematikçiye yer vermenin çalışmanın boyutlarını nasıl artıracığı bu kadar ortadayken -ve aynı durum diğer bölümler için de geçerli- hâlâ bu soruyu sorması abesle iştirigaldir. Ayrıca Sayın Dölen, ilgili bölümü dikkatlice okusaydı, adını andığı matematikçilerimiz dışında birçok değerli matematikçimizden de bahsedildiğini ve yer yer onların da katkılarına değinildiğini kolaylıkla görebilirdi.

Sayın Dölen, “Kimya” bölümüne ilişkin olarak yaptığı “eleştiri”lerinin motivasyonunu ise şöyle açıklamaktadır:²⁰ “Burada yüz yıla yaklaşan Cumhuriyet dönemi kimyasının 58 yılını yaşamış ve sözü edilen kişilerin çoğunu bizzat tanımış bir kişi olarak öncelikle kimya bölümünün eleştirisini yaptım”.

Kimya bölümünden yola çıkarak Sayın Dölen'in yaptığı “eleştiri”lerinden biri şudur:

18 Bkz., Kadioğlu, Mises için s. 275-276; Prager için s. 287; Erim için s. 227-229; Arf için 182-184.

19 Sayın Dölen'in sayılarla bir sorunu olduğu ve bu tür ifadelerde sıklıkla hata yaptığı “eleştiri” yazısının birçok yerinde görülmektedir ki bazılarını metnimizin ilgili yerlerinde gösterdik.

20 Dölen, *a. g. m.*, s. 213.

"Bölümlerin dipnotları incelendiği zaman her bir bölümün dört veya beş kaynaktan derlendiği görülmektedir. Örneğin kimya bölümündeki 158 dipnottan 30 tanesi Sevtap Kadioğlu'na, 25 tanesi Bahattin Baysal'a, 20 tanesi Erdal İnönü'ye ve 16 tanesi de Ali Rıza Berkem'e aittir."

"Bölümlerin dipnotları incelendiği zaman her bir bölümün dört veya beş kaynaktan derlendiği görülmektedir" diyen Sayın Dölen'e bir kez daha hatırlatalım ki kitapta kullanılan toplam basılı kaynak sayısı 202'dir. Örneğin "Matematik" bölümünde 31 farklı kaynak²¹, "Astronomi" bölümünde ise 39 farklı kaynak²² ilgili bölümün dipnotlarında kullanılmıştır. Kitabımızın ikinci cildinde 265-278. sayfalar arasında yer alan "Kaynakça" sanırım Sayın Dölen'in gözünden kaçmıştır.

Sayın Dölen'in bu "eleştiri"sine temel teşkil eden kimya bölümündeki doğru atıf sayıları ise: "Örneğin ... 30 (32) tanesi Sevtap Kadioğlu'na, 25 (30) tanesi Bahattin Baysal'a, 20 (21) tanesi Erdal İnönü'ye ve 16 (18) tanesi de Ali Rıza Berkem'e aittir." Dört isme yönelik verdiği sayıların her biri yanlış olup doğruları -"eleştiri"sinin lehine olsa da- tarafımızdan parantez içinde verilmiştir. Sayın Dölen'in buradaki tespitinde doğru olan tek husus kimya bölümünde toplam 158 dipnota yer verilmesidir.

Sayın Dölen'in yazısının farklı yerlerinde ifadelerine bakılacak olursa rahatsızlık verenin aslında Kimya bölümünde dört kaynağın yoğun kullanılmasından çok kendisinin²³ ve Ali Rıza Berkem'in yayınlarına diğer yayınlardan daha az başvurulmasının olduğu açıkça görülmektedir: "Türkiye'de Cumhuriyet döneminde kimya öğretiminin ve biliminin tarihçesi Ali Rıza Berkem'in yayınlarına başvurmadan yazılamaz" diyen Sayın Dölen, 78 sayfa tutan kimya bölümünün örneğin yalnızca ilk beş sayfasına dikkatle baksaydı, kimya öğretiminin ve bilimin tarihçesi yazılırken ağırlıklı kaynak olarak Berkem'in kullanıldığını görebilirdi. Bölümün ilerleyen sayfalarında ise konunun çeşitlenmesi ve diğer araştırmacıların da ağırlıklı olarak belgelere dayalı çalışmalarının olmasından hareketle onlara da yer verilmesi uygun görüldüğünden sadece Berkem değil diğer isimler de katkıları bağlamında farklı oranlarda çalışmanın kaynakları arasında yer almıştır. Ayrıca kendi yayınlarına müracaat edilmesi gerektiğini yazısında sürekli kendi yayınlarına atıf yaparak vurgulayan Sayın Dölen'in de çalışmamız kapsamında -bizce- yeterli sayıda eserinden faydalanılmıştır.

Sayın Dölen'in kimya bölümü için haklı olarak dile getirdiği Ali Rıza Berkem'in yayınlarına başvurulmadan kimya tarihi yazılamayacağı gerçeğine ben-

21 Bkz., Kalaycıoğulları, Cilt I, s. 15-74.

22 Bkz., Kalaycıoğulları, Cilt I, s. 75-148.

23 *Kebikeç*'te yer alan makalemizi temelsiz bir biçimde eleştiren ve kendi çalışmasına atıf veren Sayın Dölen, kimya bölümüne ilişkin olarak da ağırlıklı olarak kendi yayınlarına dikkat çekmektedir ki bu durum yukarıda, s. 213'te ele alınmıştır.

zer şekilde -bilindiği üzere- Asuman Baytop'un *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*²⁴ başlıklı kitabı olmadan da Türkiye'de botanik alanının tarihi yazılamaz. Sayın Dölen, Ali Rıza Berkem'e haklı olarak atfettiği temel kaynak olma özelliğini neden Asuman Baytop'tan esirgemektedir?

Botanik alanının tarihi yazılırken ağırlıklı kaynak olarak ilgili kısımlarda Asuman Baytop²⁵ referans alınmış ve kullanılmıştır. Baytop'un dışında diğer birçok kaynak da kullanılmakla birlikte ağırlığın belli yerlerde Baytop'a verilmesinin altında yatan nedenin Baytop'un alanın önde gelen araştırmacılarından biri olması olduğunu eminim Sayın Dölen de biliyordur.²⁶ Hatırlatmak gerekir ki, Sayın Dölen, "eleştiri" yazısının son sayfasında "kitabın ilgili alanların uzmanlarına da danışılarak yeniden yazılmasını" tavsiye etmektedir...

Burada şunu da bir kez daha belirtelim ki bazı kaynakların yoğun kullanılmasının nedeni ilgili alana ilişkin belgelere dayalı tarihi bilgileri barındırmaları ve birincil kaynak olarak kullanılmaları iken Sayın Dölen bu noktayı görmezden gelmektedir ve tezimizde/kitabımızda asıl değinilmesi ve gerektiği takdirde eleştirilmesi gereken düşüncelerimizi yok sayarak çalışmayı farklı bir kimliğe büründürmeye çalışmaktadır.

Gelelim Sayın Dölen'in bir diğer yanlısına, hatta çoklu yanlısına: Kimya bölümünün eleştirisinde Sayın Dölen s. 210'da "Ali Rıza Berkem'in Atatürk ile karşılaşması Sevtap Kadioğlu'ndan aktarılarak verilmiştir. Oysa bu önemli karşılaşma kendi kitabından ayrıntılı olarak verilebilirdi." demiştir. Halbuki tarafımdan kaleme alınan bölümünde söz konusu karşılaşma Kansu Şarman'ın kitabından²⁷ aktarılmıştır. Bu bölümdeki dipnotları yanlış da olsa sayan Sayın Dölen, bu dipnotlar arasında yer alan 85 numaralı dipnotu²⁸ açıkça dikkate almamıştır! Ayrıca Sayın Dölen, iki satırlık²⁹ bu eleştirisinde bir başka yanlışa/hataya/çarptırmaya imza atmış ve adeta 'yoktan var ederek' Kadioğlu'nun kitabında yer almayan bu konuyu varmış gibi göstermiştir. İlginç olan, Kadioğlu Önsözde "... Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Emre Dölen'e ilgi ve yardımla-

24 Asuman Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, Editör: Feza Günergun, Ankara 2004.

25 Sayın Dölen, sayılar konusunda yine bir yanlışa imza atmış ve iki farklı çalışmasına 52 atfın yapıldığı Asuman Baytop'a yaptığım atıf sayısını 46 olarak vermiştir.

26 Nasıl ki botanik konusunda alanın uzmanı olduğu için Asuman Baytop'un çalışmalarından yararlanmışsa, diğer bölümlerde de konunun uzmanları olan kişilere danışılmış, yüz yüze danışmanın mümkün olmadığı durumlarda ise ilgili alanın önde gelen araştırmacılarının güvenilir ve nesnel biçimde yazdıkları bilinen kaynaklarına başvurulmuştur.

27 Kansu Şarman, *Türk Prometheus'lar, Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da*, İstanbul 2005.

28 Kimya bölümündeki "eleştirisini" dipnotları sayacak kadar "ciddi" hazırlayan Sayın Dölen'in, saydığı dipnotlar arasında yer alan bir dipnotta yer alan bilgiler üzerine birden fazla hata yapması takdire şayandır!

29 *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* dergisinde "bu eleştiri"si iki satırı kapsamaktadır.

rından dolayı teşekkür ederim"³⁰ demektedir. Bu bilgiden hareketle, Sayın Dölen'in yardımlarından dolayı kendisine teşekkür edilen bir çalışmanın içeriği konusunda da pek bilgi sahibi olmadığı söylenebilir.

"Kimya" bölümündeki kaynak kullanımını konusunda yaptığı diğer eleştirilerinde Sayın Dölen, bir taraftan kişilerle yaşadığı husumeti ve öznel değerlendirmeleri bize hissettirecek şekilde paylaşmaktan kaçınmazken, diğer taraftan s. 211'de "Tek kaynağa ve hele kişilerin anılarından oluşan kaynaklara bağlı kalındığında böyle bir sonucun ortaya çıkması doğaldır." diyerek kendisiyle çalışmaktadır. Bahattin Baysal'ın bir çalışmasını yoğun kullanmamı s. 210'da eleştiren Sayın Dölen "Yazarın sıklıkla başvurduğu bir başka kaynak da Bahattin Baysal'ın kaynaklara yeterince hâkim olmadan amatörce hazırlanmış ve çeşitli hataları içeren bir bildirisidir." demiş ve bununla ilgili bir dipnot da vermiştir. Biz okuyucular ilgili dipnotta Baysal'ın yaptığı hatalar üzerine ayrıntılı bir açıklama verilmesini beklerken, Sayın Dölen, bunun yerine Baysal'la aralarında kendisinin anlattığı şekilde gerçekleştiğini iddia ettiği bir konuşmayı ve bu konuşmaya yönelik Ali Rıza Berkem ile Ayhan Çavdar'ın farklı tepkilerini paylaşmayı uygun görmüştür:³¹

"... Sunumunun ardından kendisini oldukça sert biçimde eleştirerek verdiği sayısal değerler³² arasındaki uyumsuzlukları ortaya koydum. Toplantıda bulunan Prof. Dr. Ali Rıza Berkem, benim eleştirilerimi sürekli başını sallayarak onayladı. Bahattin Baysal eleştirilerime cevap veremedi ve çok sinirlendi. Toplantı çıkışında yanıma gelerek "Senin kaç tane citation'ın var?" diye sordu. Ben de kendisine daha kibar davranarak "Sizin kimya tarihi alanında kaç makaleniz var?" diye sorunca, cevap vermeden uzaklaştı. Toplantı sonrasında TÜBA başkanı Prof. Dr. Ayhan Çavdar'ın şahsıma karşı sergilediği tavır, onun TÜBA üyelerinin eleştirilmesini kabullenemediğini açıkça ortaya koymaktaydı."

Oktay Sinanoğlu üzerine yaptığı değerlendirmede ise, düşüncelerini desteklemek adına:³³

"... Kimya Fakültesi'ne bilimsel katkı yapması için alınmış olmakla birlikte hiç bir araştırma çalışması yürütmediği gibi birkaç uçuk konulu konferans vermesi dışında bir bilimsel faaliyette de bulunmaması üzerine fakülteden ayrılması sağlanmıştı. Kimya bilgisini "kömür de karbonmuş" sözleriyle ortaya koyması fakültede tebessümle karşılanmıştı."

satırlarını bizimle paylaşmıştır.

30 Bkz., Kadioğlu, a. g. e., "Önsöz".

31 Dölen, a. g. m., s. 210.

32 Sayısal değerler üzerine bu kadar dikkatli olduğunu dile getiren Sayın Dölen'in kendi yazısında sayılar üzerine birçok hata yapması da ilginçtir.

33 Dölen, a. g. m., s. 212.

Fritz Arndt üzerine yaptığı değerlendirmede ve düşüncelerini doğrulamak adına verdiği dipnotta ise,³⁴

“İstanbul Üniversitesi’nde kimyanın geçmişi hakkında Hocam Ali Rıza Berkem ile çeşitli sohbetlerim oldu. Bir keresinde “1933’de Fizikokimya Enstitüsü yerine Umûmi Kimya Enstitüsü’nde görevlendirilseydiniz Üniversite’de kalabilir miydiniz?” diye sorduğumda “Arndt beni atardı” cevabını vermişti”

demiştir.

“Tek kaynağa ve kişilerin anılarından oluşan kaynaklara bağlı kalınmasını” eleştiren Sayın Dölen, anlaşıldığı kadarıyla kendini bu eleştiriden münezzeh kılmaktadır.

Sonuç olarak, saygıdeğer öğretim üyelerinden oluşan bir jüri karşısında savduğum doktora tezimin yayımlanması sonucu hayat bulan kitabımı ve yazarlarından biri olduğum bir makaleyi değerlendirirken bu kadar basit hatalar yapan Sayın Dölen’den hatalarını kontrol ederek “eleştiri” yazısını bir kez daha yazmasını, 58 yılını bu alanda geçirmesine ve yaşına hürmetle önermeyeceğim.

34 Dölen, *a. g. m.*, s. 213, dipnot 21.